

Särskild arkeologisk utredning i Ljusta, Sköns socken

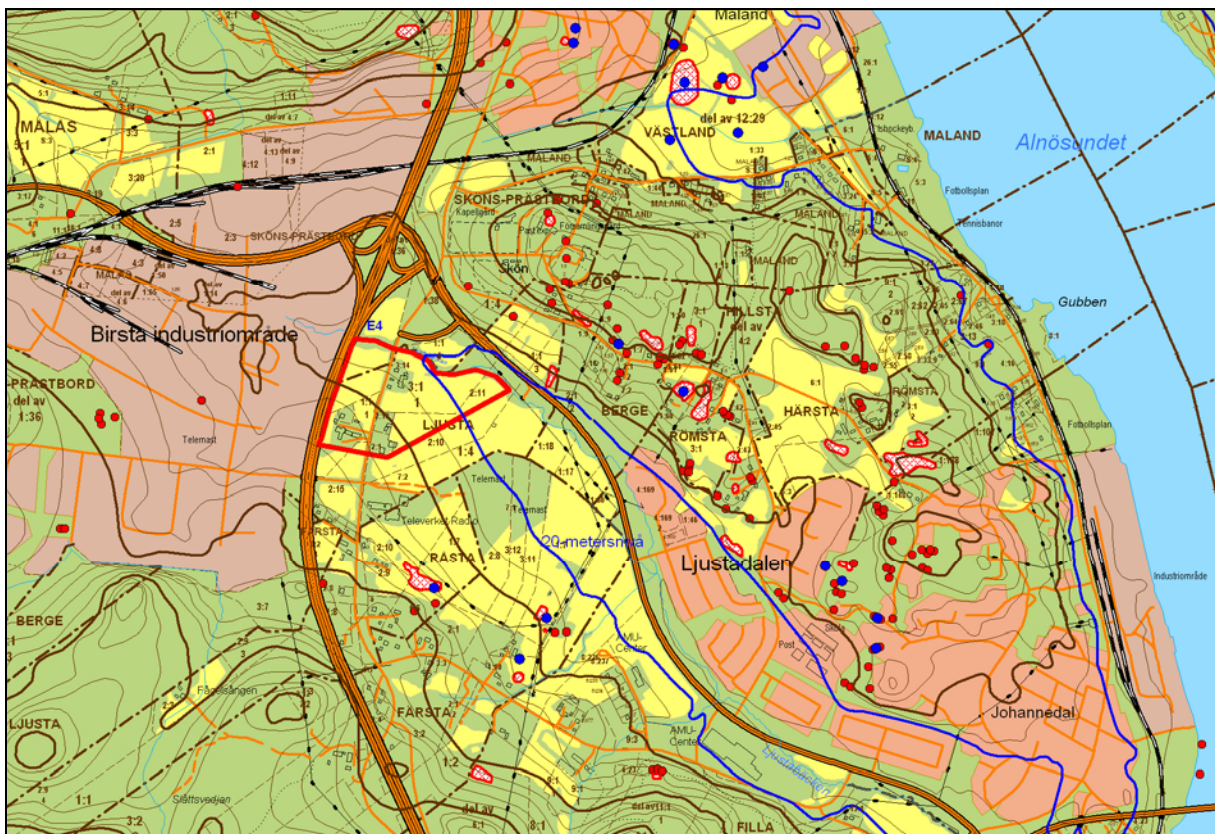
Fastigheter: Ljusta 3:15, 2:1, 2:13, 3:14
Sköns socken, Sundsvalls kommun, Medelpad

Rapport 2008:21
Kulturmiljöavdelningen, Maria Lindeberg

Bild framsida:
Ola George schaktar på fastighet 3:15

Innehållsförteckning

Sammanfattning	6
Inledning.....	7
Syfte och metod	7
Områdesbeskrivning	7
Äldre antikvariska uppgifter och fornlämningsmiljö	8
Historiska kartor	10
Ortnamnet Ljusta	10
Resultat	11
Gårdsläget.....	12
Härd.....	14
Stolphål.....	15
Smedja och härd?	16
Tolkning och diskussion	18
Tekniska och administrativa uppgifter	19
Referenser	19
Bilagor.....	21
1) Ekonomiska kartan 1967 med utredningsområdet	22
2. Plan över utredningsområdet	23
3. Karta med nya fastighetsnummer i området	24
4. Historiska kartor	25
5. Fyndlista	28

Översiktskarta med utredningsområdet markerat med röd linje. Röda prickar markerar kända fornlämningar, blå prickar visar undersökta platser enligt ADIN (Arkeologisk Databas i Norrland). Den blå höjddurvan visar nivån för 20 m ö h, vilket ungefär motsvarar år 300 f.Kr.

Sammanfattning

Kulturmiljöavdelningen på Murberget, Läns museet Västerbotten har utfört en särskild arkeologisk utredning i Ljusta, Skön socken. Anledningen till utredningen är byggande av en kollektivtrafikanläggning i Östra Birsta med bland annat nya vägar och parkeringar. Området som nu ska exploateras utgör de sista resterna av Ljusta by, som ingår i ett kulturlandskap som funnits sedan järnålder. Skönsdalen är en av de fornlämningsrikaste bygderna i Västerbottens län och har ett stort bestånd av fornlämningar från främst järnålder. De flesta av lämningarna ligger på den norra sidan av dalgången, som delas av Ljustabäcken. Bäckens har en gång varit en havsvik. Inom utredningsområdet fanns tidigare inga kända fornlämningar. Utredningen visar att det finns lämningar som kan vara förhistoriska i området.

Fem ytor med anläggningar och fynd har ringats in inom utredningsområdet. De utgörs av

- läget för ett äldre gårdsläge på gården 3:15, tidigare 1:1.
- en härd eller kokgröpa som kan ha dateringar från bronsålder om man utgår från landhöjningen
- 6 anläggningar som tolkades som stolphål
- resterna en smedja, i form av smidesslagg och fynd av järn- och kopparsmide.
- två sotiga färgningar med kol och skärviga stenar i den nordöstra delen.

Bynamnen i området som Ljusta, Färsta, Råsta och Finsta härstammar troligtvis från järnåldern och ger tillsammans med de rika lämningar som finns i närområdet belägg för en lång kontinuitet i bygden (Holmqvist 2004). Sköns kyrka var under medeltiden en s k försvarskyrka med torn, och är synlig från alla delar av dalgången. Vid kyrkan finns också två runstenar som markerar bygdens betydelse under järnålder, tillsammans med ett stort antal gravar och gårdslägen (George 2005).

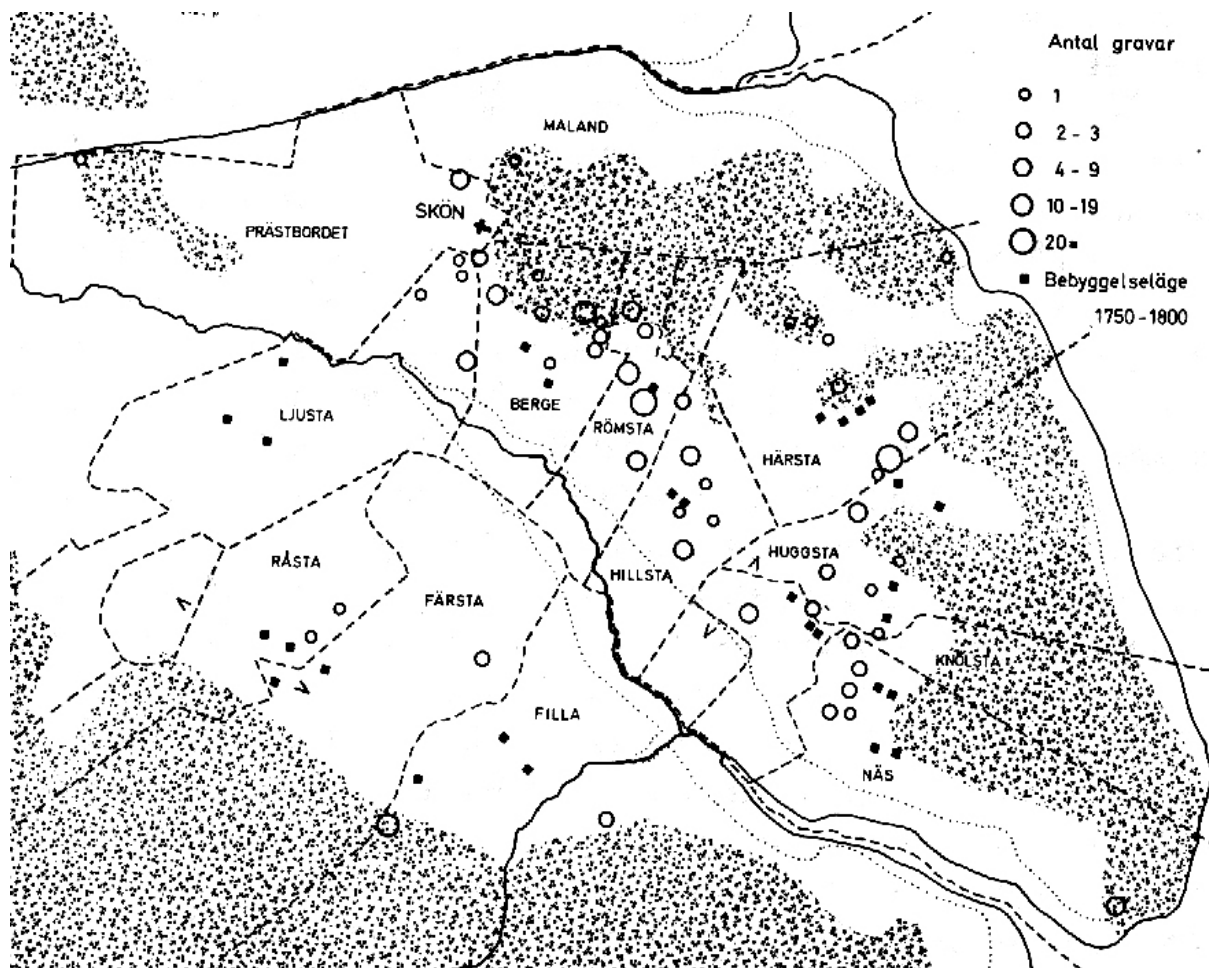
Området som nu ska exploateras består av åkermark och fyra gårdar som kommer att rivas eller flyttas. Det är de sista resterna av byn Ljusta som nu försvinner. En dokumentation av bebyggelsen inom utredningsområdet har gjorts av Murbergets byggnadsantikvarie Bodil Mascher (Rapport 2008:22).

Översikt av utredningsområdet öster om Norra vägen. Gården tillhör fastigheten 3:14. I bakgrunden syns Sköns kyrka och Ljustabäcken följer trädningen till höger i bild.
Foto: Bodil Mascher.

Äldre antikvariska uppgifter och fornlämningsmiljö

Skönbygden tillhör Västernorrlands fornlämningstätaste bebyggelseområden från järnåldern. Byarna är mindre i areal än många andra fornlämningstäta byar. Genom de små arealerna ligger många av fornlämningarna i samma lägen som de sentida bebyggelseområdena. Även under 1500-tal och sannolikt också senmedeltid, uppvisar Skönbygden en bebyggelsebild med små, tämligen likvärdiga byar. Klas-Göran Selinge resonerar utifrån detta och bygränserna främst Ljusta och Prästbolet, i förhållande till strandnivån för havsviken (Ljustabäcken idag), att bygränserna skulle kunna gå tillbaka till järnålder och då troligen Vikingatid. Både fornlämningar och bebyggelse ligger i regel en bit högre upp på dalsidorna och dalgången får därmed en typisk "bandformig" bebyggelsebild. Detta syns tydligast på den norra sidan av dalgången, som exponeras mot sydväst och därför troligen varit mest attraktiv i ett tidigare kolonisationsskede. Även ortnamnen styrker en kontinuitet mellan historiskt kända bebyggelseenheter och de förhistoriska (Seling 1977:320-326).

Karta över "Skönsdalen". Gränser och bebyggelselägen enligt 1700-talskartor i Lantmäteriets arkiv, skogsmark enligt ekonomiska kartan, likaså strandnivå 5-10 m ö h (efter Selinge 1977:320). Utredningens inmätningar visar att nivån är 20 m ö h som lägst i utredningsområdet och sammanfaller bäst med den streckade linjen (angiven som 10 m ö h på Selinges karta).

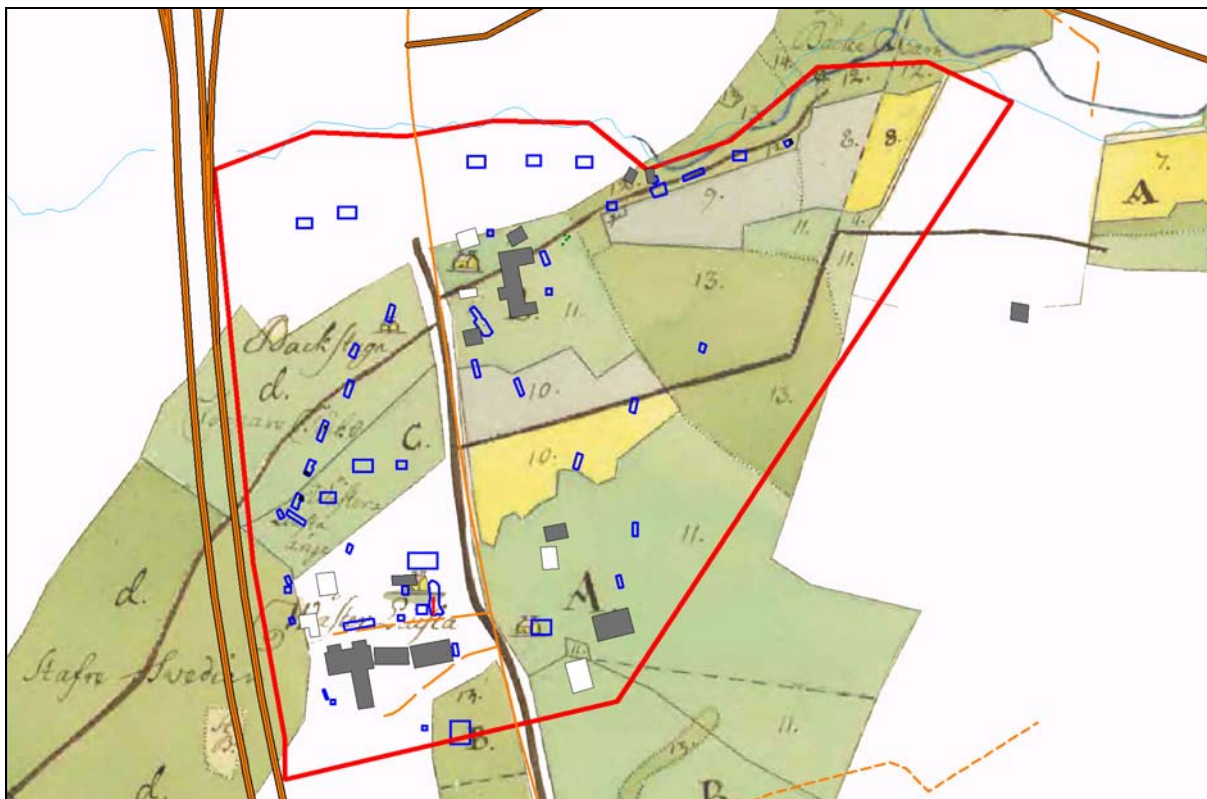
Fornlämningarna består till största delen av gravar, men också runstenar, husgrundsterasser, boplatsområden och gårdstomter finns i området (FMIS). Av hittills kända gravfynd från dalgången har 8 daterats till folkvandringstid och ett till vendeltid. Ett helt keramikkärl från järnålder finns också från Berge (George 2005:5). Ett antal gravar undersöktes i slutet av 1800-talet av Gottfrid Adlertz (ADIN). En sökning i ADIN visar att 26 undersökningar är gjorda i Sköns socken, varav de flesta är gravar med dateringar från järnålder. På senare tid har exploateringsundersökningar gjorts i området. Murbergets arkeologer utförde 2004 och 2005 utredningar söder om det nu aktuella området (George 2005, Holmqvist 2004). Se även översiktskartan på sidan 4.

De kända fornlämningar som finns i Ljusta ligger på norra sidan om bäcken. De närmast kända lämningarna från utredningsområdet återfinns ca 200 meter väster och norr om utredningsområdet och består av gravar och ett gravfält. 400 meter söder om utredningsområdet finns Raä 84 (hög) och Raä 141 (By/gårdstomt) i Råsta by. I Färsta finns Raä 85 (högar) och Raä 140 (boplatsområde).

Området är hårt exploaterat och man kan tänka sig att många lämningar försvunnit i och med detta. Ett exempel är Raä 81, en stensättning som låg ca 400 meter väster om utredningsområdet vid inventeringen 1964. Vid revideringsinventeringen 1988 gick inte fornlämningen att återfinna, då platsen bebyggts med industrilokaler (FMIS).

Historiska kartor

På den historiska kartan från 1761 finns de tre gårdarna utritade, samt även en backstuga snett mittemot gården i den norra delen av området. I det övre högra hörnet av utredningsområdet finns också en kvarn utmarkerad på kartan (se även bilaga 2). På kartan syns också dragningen av en äldre väg som inte längre finns kvar. Jämför antalet hus med bilaga 4; Laga skiftes karta från 1830.

Kartöverlägg med den historiska kartan från 1761 i förhållande till dagens vägar och byggnader. Utredningsområdet markerat med rött. Blå rutor visar schakten. Grå och vita rutor är nuvarande byggnader. Rektifieringen gjord av Peter Persson, Murberget.

Ortnamnet Ljusta

Det äldsta belägget för namnet Ljusta finns i "Hjälpskattelängd för Medelpad 1535", som är den äldsta bevarade skattelängden för Medelpad. Där finns en "Martthen i Jwsstadz". Andra stavningar av Ljusta är Jwsstadh år 1535, Givsta 1543 och Giustad 1547 och 1615 (Allard 2008).

En tolkning av namnet Ljusta har gjorts av Björn Jonare, språkvetare på Murberget. Efterleden -sta är sannolikt förhistorisk, medan förleden har ändrats i senare tid. Ordet skulle på fornsvenska ha haft formen "Giusta". Jonares tolkning är att Ljusta går tillbaka på ett äldre namn på Ljustabäcken; *geus -a, med betydelsen "ån som spottar/ryter". Dvs rytån/spottån eller möjligtvis rytaren/spottaren.

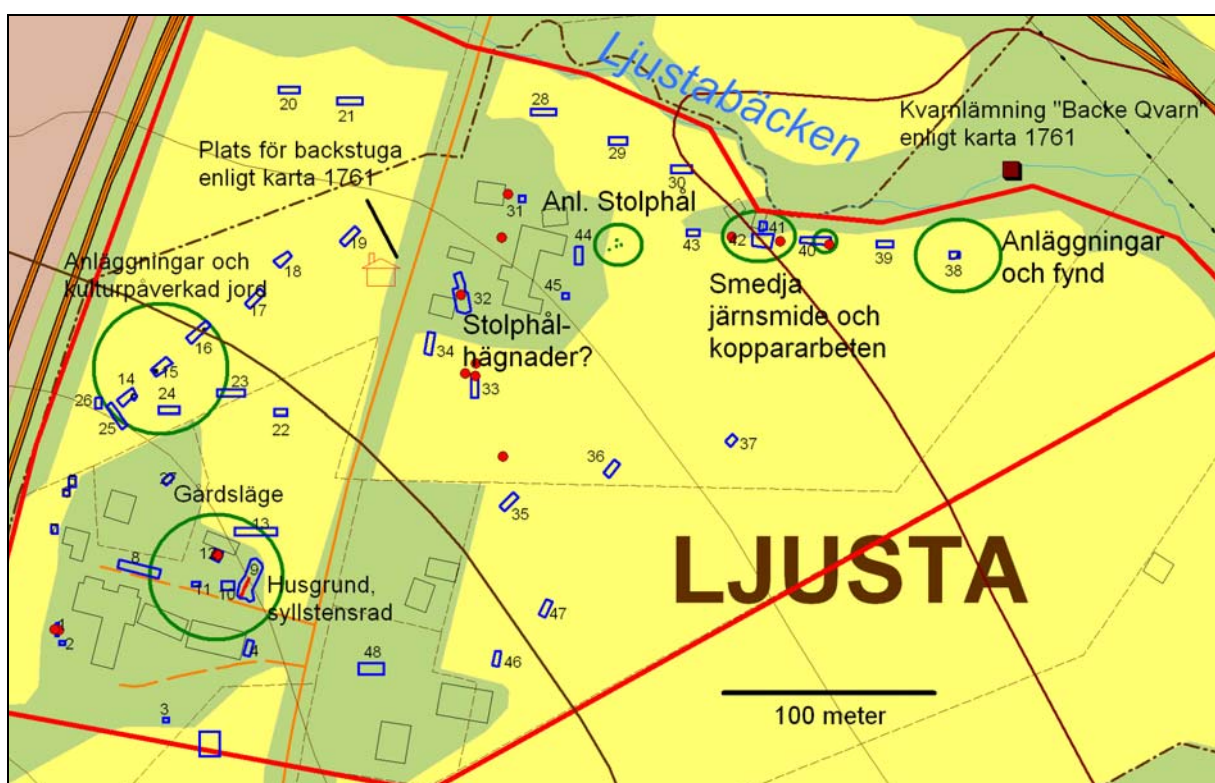
Resultat

Vid utredningsgrävningen kunde påvisas fem områden med anläggningar och fynd (gröna ringar på planen nedan). På fastigheten 1:1 har gårdsläget för den äldre byggnadsfasen lokaliserats. En härd av förhistorisk karaktär med sot och skörbränd sten framkom i schakt nr 14. Vid bäcken i schakt 40-42 framkom smidesslagg och rester av en smedja, samt fynd av både järn och kopparsmide. I schakt nr 38 fanns två anläggningar innehållande sot och skärviga stenar. I schakt nr 32 fanns två anläggningar som tolkats som stolphål, samt ett stycke smidesslagg. Öster om schakt 44 hade matjorden avbanats, där påträffades fyra anläggningar som tolkades som stenskodda stolphål. Stolphålen kan vara förhistoriska.

Jordarten under matjorden var i de flesta schakt lera/mjåla. I några fall var matjordslagret avbanat och på andra ställen, främst omkring gården i schakt 3-4 och 9-10, fanns påförda massor.

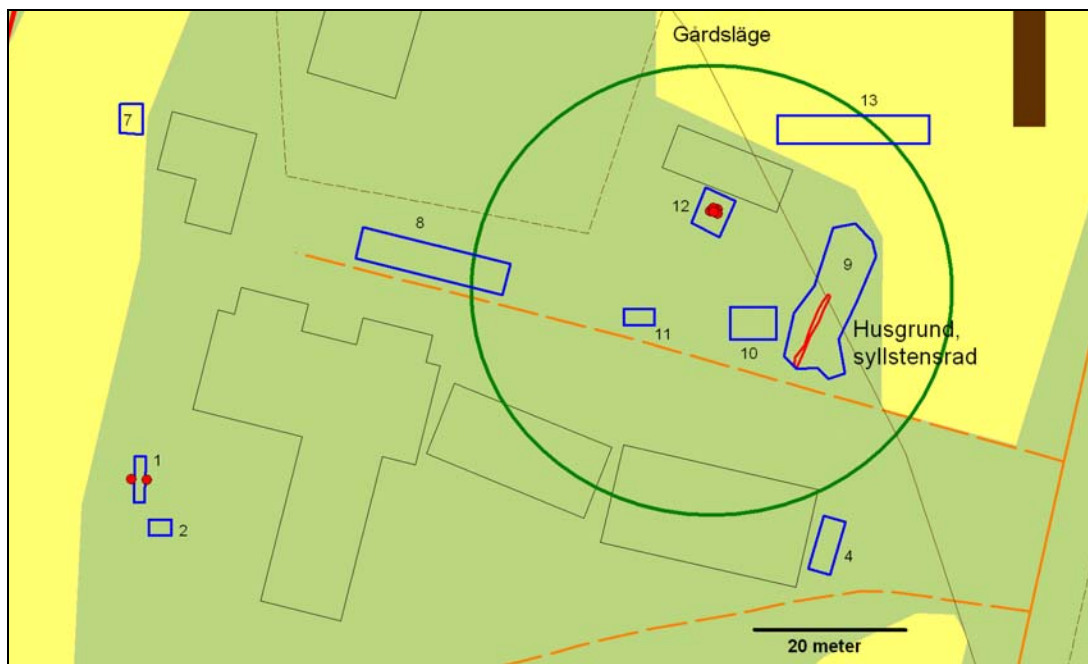
På de högre ytorna i området, vid schakt 9-13 och 48 fanns även sand, grus och sten. I schakt 11 fanns ett bränt område med tegel och block.

På grusvägen bakom gården längst i söder påträffades en slagen sten av vulkanisk bergart. Den är troligen ditförd med massor från något grustag och ej inmätt.

Totalt grävdes 48 schakt, sammanlagt ca 1600 m². De blå rutorna visar schakten och schaktnumret. De gröna ringarna visar områden med anläggningar och fynd. Röda prickar markerar fynd.

Gårdsläget

En stenrad, 10x0,7 meter, påträffades på fastigheten 3:15 (tidigare 1:1) i schakt nr 9. Den utgör troligen del av en husgrund, men skulle möjligen kunna vara en äldre terrassering. På platsen har stått ett hus som revs på 1930-talet, enligt Lars-Erik Larsson som bott på gården. Stenarna hör sannolikt till en äldre byggnadsfas och den gamla gårdstomten. I området har påförts jordmassor. I schaktet fanns även en ca 2 x 1 meter stor sotig anläggning med inslag av sten.

I schakt nr 12 påträffades en stenpackning som kan ha hört till en äldre byggnadsfas, samt kritpipor, eldslagningsflinta och både glaserat och oglaserat rödgods som kan vara från 16-1700-talet. I schakt nr 1 påträffades ett kraftigt korroderat kopparmynt och en sölja. Inga byggnadslämningar av de äldre faserna påträffades på de andra två gårdarna.

Stenraden i schakt nr 9. Den överlagrades av påförda massor, innehållande bl a stora mängder tegel. Till höger syns anläggningen med sot och sten. Foto från söder.

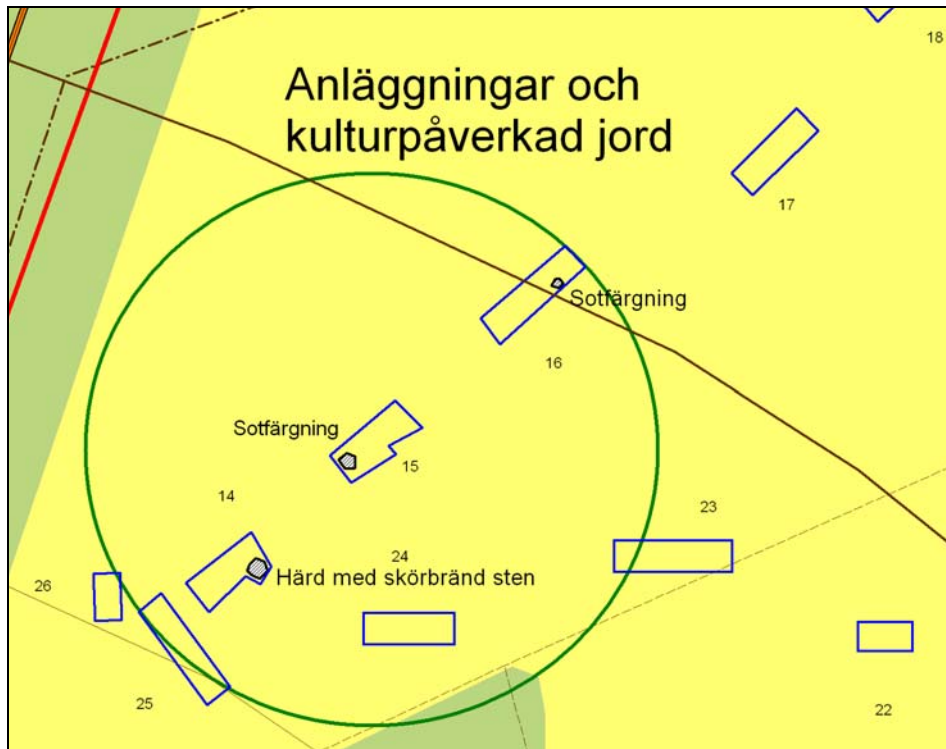
Stenpackningen i schakt 12. Den fortsätter förmodligen in under huset. En nedgrävd elkabel har stört området. Under betongplattan i huset finns en stengrund, som kan höra till en äldre byggnad.

Några av fynden från schakt 12. Till vänster keramik och ovan ett fragment av en kritpipa. Tyvärr finns ingen stämpel på kritpipsfragmentet som kan ge en datering (kritpiporna var nämligen ofta stämplade med tillverkare). Nedan det korroderade myntet och söljan från schakt 1. Den oglaserade keramiken har en grov skärv av annan karaktär än den glaserade.

Härd

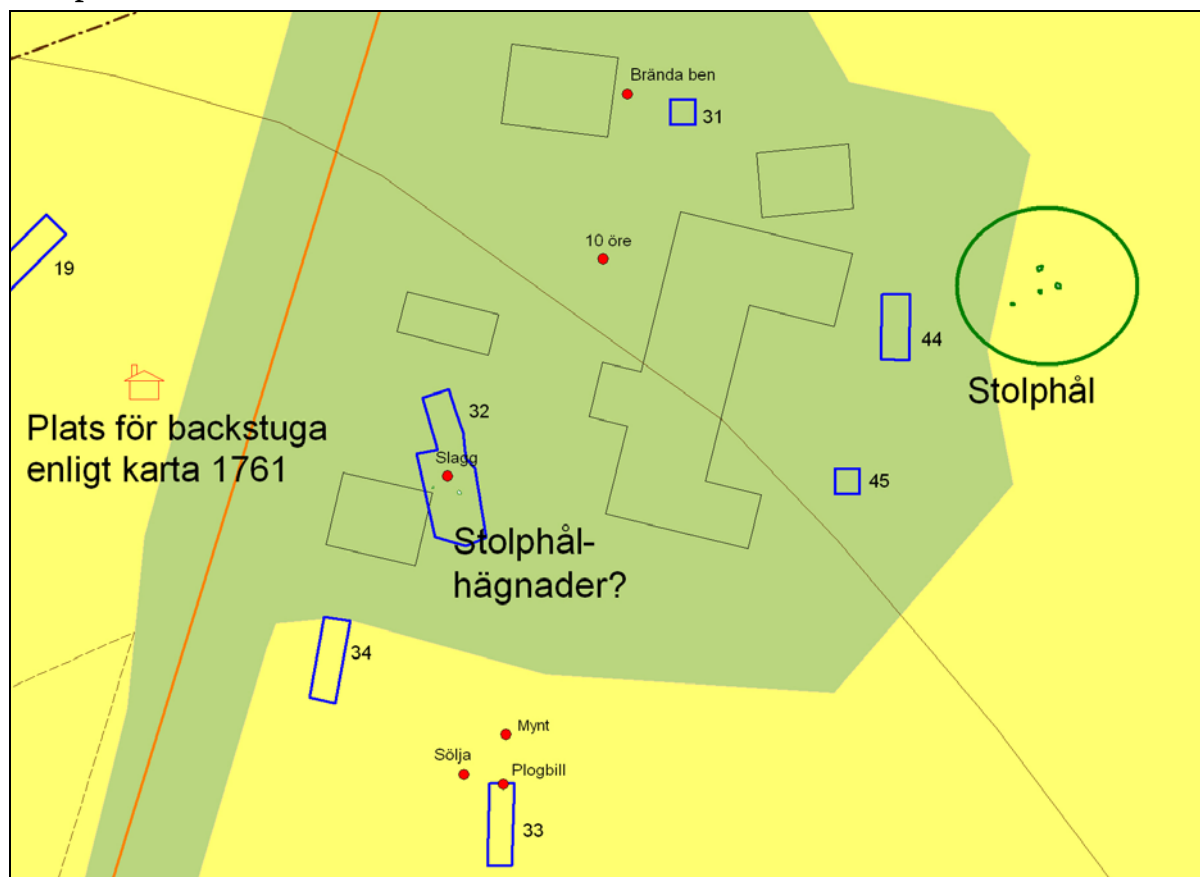
I schakt nr 14 framkom en härd eller kokgrop. Anläggningen är ca 2 meter i diameter och fyllningen består av kulturpåverkad jord med inslag av sot och kol, samt eldpåverkade stenar. Vid sondning fanns stenpackningen ned till minst 1 dm djup. Om det är en härd eller kokgrop får avgöras vid en undersökning. Inga recenta fynd påträffades i eller i anslutning till anläggningen. Med ledning av landhöjningen kan anläggningen ha använts redan under bronsålder och i närheten av en sådan stor härd eller kokgrop kan förväntas fler spår av aktiviteter eller boplatsslämnningar.

I schakt 15 och 16 fanns en sotfärgning i vardera schaktet och i schakt 24 fanns ett dike med kulturpåverkad och mörk jord. Färgningarna kan ha ett samband med den större anläggningen och utgöra del i ett boplatss- eller aktivitetsområde.

Anläggningen i schakt nr 14, med sot, kol och skörbränd sten i ytan.

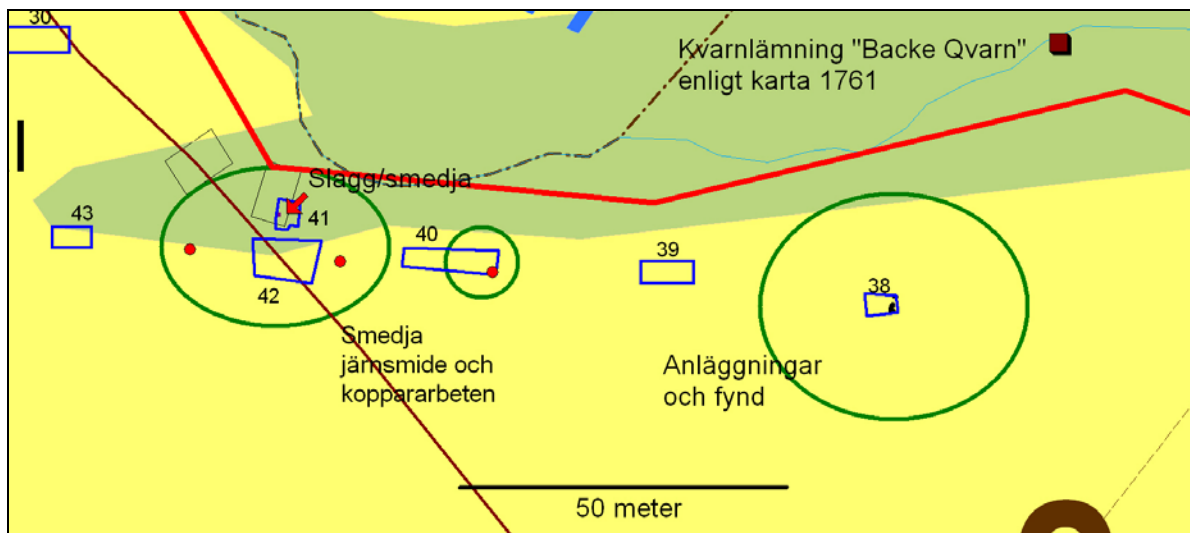
Stolphål

Sammanlagt påträffades 6 anläggningar som tolkats som stolphål. Anläggningarna påträffades på två platser intill gården som ligger längst norrut i utredningsområdet. Två stenskodda stolphål, 0,2 och 0,5 m i diameter samt ett stycke smidesslagg påträffades i schakt 32. Öster om schakt 44 hade matjordslagret avbanats och där påträffades fyra stenskodda stolphål som rensades fram. De är mellan 0,3 och 0,5 m i diameter. Om stolphålen hör till en husgrund eller exempelvis hägnadsstolpar går inte att avgöra utan undersökning. Om stolphålen hör till ett hus är det sannolikt förhistoriskt.

Invid schakt 33 påträffades med hjälp av metalldetektor ett kopparmynt och en sölja, samt ett järnstycke som tolkats vara del av en årderbill.

Smedja och härd?

På den historiska kartan från 1761 finns en väg utmarkerad i det här området, den har förmodligen gått förbi kvarnen. I schakt 41 alldeles intill en lada, påträffades rikligt med smidesslagg. Slaggen tyder på att en smedja har stått på platsen och att det kan ha varit en ganska omfattande verksamhet. Slaggen och platsen för smedjan fortsätter troligtvis under ladan. Söder om schakt nr 41; i och intill schakt nr 42 påträffades fynd av både järn - och kopparsmede, som är speciellt intressant. En hank av koppar, med lövformade ändar påträffades samt ett järnföremål som eventuellt skulle kunna vara ett eldstål. Liknande lövformade hankar har hittats på Styresholm, Hemsön och i Högom, med dateringar från 500-1600 e. Kr.

I schakt 40 påträffades ett litet cylinderformat föremål av brons, med lock och en bit av en liten kedja på insidan. Det låg under åkerjorden i steril mark. Hur den hamnat där är en gåta, då det inte fanns några spår av nedgrävning. Den kan ha tryckts ned medan det fortfarande var våtmark på platsen och kan isåfall vara mycket gammalt.

Några av fynden som påträffades i och intill schakten 40-42. Från vänster: det cylinderformade föremålet, kopparhanken med lövformade ändar och ett möjligt eldstål.

Övre bilden: schakt nr41 med smidesslagg.
Nedre bilden: slagghög vid hörnet på ladan.

I schakt 38 påträffades en 1,2x0,7 oregelbunden sotfärgning innehållande mindre och kantiga stenar. I schaktets NÖ hörn fanns en anläggning med sot, kol och skärvig sten. Anläggningen är ej framrensad i sin helhet, varför storlek och innehåll inte är klarlagd. Det ser ut att vara en härd.

Områdena med smidesslagg, fynden av järn- och kopparsmide och anläggningen med skärvsten är intressanta och bör förundersökas för att få grepp om vad fynden och anläggningarna representerar och vilken kontext de kan knytas till. Det har funnits en smedja på platsen, vilken datering och omfattning den isåfall har haft behöver utredas närmare. Det lilla cylinderformade föremålets funktion och datering har ännu inte klarlagts.

Tolkning och diskussion

Utredningen har påvisat att det inom exploateringsområdet finns kulturhistoriska och kanske förhistoriska värden. Fem områden med anläggningar och fynd har identifierats, vilka bör förundersökas för att avgränsa lämningarna. Det är troligt att fler anläggningar finns i anslutning till de som påträffades vid utredningen.

Gårdsläget är intressant eftersom få lämningar från 16-1700-talet är undersökta i länet. Även om gården finns belagd på de historiska kartorna vet vi inte mycket om den tidens byggnader eller när den första bebyggelsen etablerades. Det äldsta belägget för namnet Ljusta är från 1535, en undersökning skulle kunna svara på när den äldsta fasen av gården etablerades. Platsen för gården är också den del som ligger högst i utredningsområdet. Det är ett bra läge även för en förhistorisk boplatz och härden eller kokgropen i nära anslutning styrker att förhistorisk aktivitet kan ha förekommit i området. Härden eller kokgropen kan med ledning av landhöjningen ha använts redan under bronsålder. Även stolphålen som påträffades i den norra delen av området kan vara från förhistorisk tid. Järnålderns hus var stolpburna och i stolphålen brukar samlas fynd som kan ge information om huset eller boplatzen.

I den norra delen av utredningsområdet vid bäcken påträffades rikligt med smidesslagg och fynd av järn- och kopparsmide som kan vara speciellt intressant. Slaggen och fynden tyder på att en smedja funnits på platsen. Slaggen ligger intill väggen på en lada, troligen finns slagg och andra rester av en eventuell smedja även under ladan. Det finns inga uppgifter om en smedja där, vilket innebär att den i så fall inte funnits i sen tid, då exempelvis kvarnen finns. Teoretiskt skulle den utifrån höjdkurvorna kunna ha dateringar från äldre järnålder, men en medeltida datering eller 15-1700-tal är kanske mera trolig. I området påträffades också ett märkligt cylinderformat föremål som låg i till synes steril mark under åkerjorden. 60 meter öster om denna, nästan rakt söder om platsen för en kvarnlämning i bäcken, påträffades två sotiga färgningar. Åtminstone den ena som innehöll skärviga stenar kan vara en härd. Det gör hela den sträckan invid bäcken intressant för vidare undersökningar.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsmuseets dnr: 2008/203

Län: Västernorrland

Landskap: Medelpad

Kommun: Sundsvall

Socken: Skön

Fastighet: Ljusta 3:15, 2:1, 2:13, 3:14

Kartblad: 17755 17H5f

Belägenhet angivet i rikets nät: X6926700 Y1579350

Nivå över havet: 10-35 m ö h

Undersökningstid: 080617-080627

Personal: Grävningsledare Ola George, Maria Lindeberg, Peter Persson, Murberget.

Praktikant: Ingunn Ýr Guðbrandsdóttir, Reykjavik/Sundsvall.

Rapportsammanställning: Maria Lindeberg.

Dokumentationsmaterial i form av fotografier, mätfiler och schaktbeskrivningar förvaras på Murberget, Läns museet Västernorrland.

Referenser

George, O. 2005. Rapport över utredning på fastigheten Ljusta 7:1. Rapport 2005:5
Länsmuseet Västernorrland.

Holmqvist, M. 2004. Arkeologisk utredning inför planerad byggnation av östra Birsta Skön
sn, Sundsvalls kn, Medelpad. Rapport 2004:13 Länsmuseet Västernorrland.

Mascher, B. 2008. Byggnadsdokumentation av fastigheterna Ljusta 2:1, 2:13, 3:14 och 3:15,
Sköns socken, Sundsvalls kommun. Rapport 2008:22. Murberget Länsmuseet
Västernorrland.

Selinge, K-G. 1977. Västernorrlands förhistoria. Järnålderns bondekultur i Västernorrland.
Västernorrlands läns landsting. Motala.

Övriga källor

Allard, Christina. Ortnamnsarkivet Uppsala. E-post meddelande till Ola George, Murberget
maj 2008.

Jonare, Björn. Murberget Länsmuseet Västernorrland. Etymologi på Ljusta.

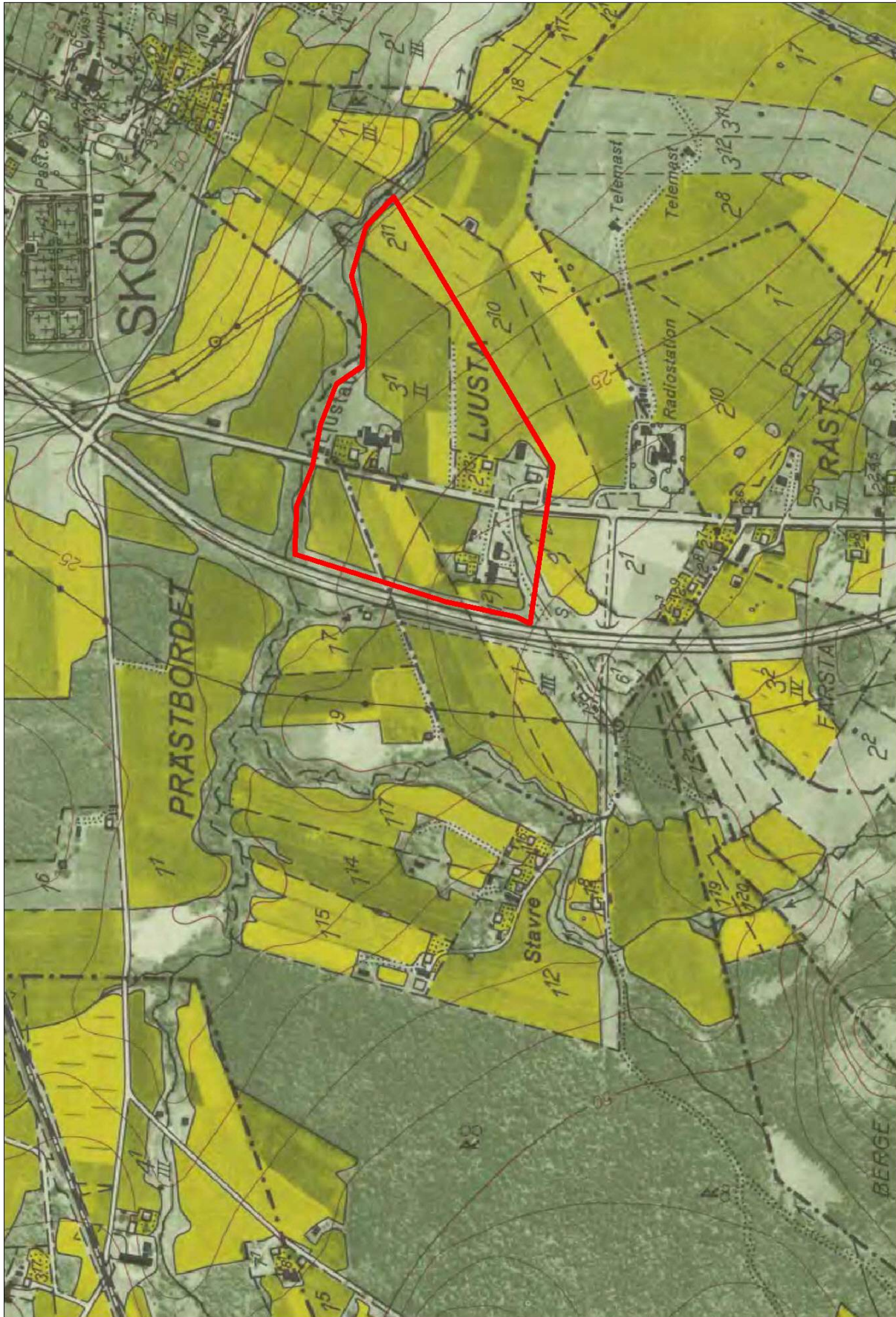
FMIS, Fornminnesregistret, Riksantikvarieämbetet.

ADIN, Arkeologisk Databas I Norrland. Upprättad av Per H Ramqvist år 1995; Arkeologiska
utgrävningar i Norrland 1950-1995: en databas sammanfattande 1700 undersökningar.
Uppdaterad för Västernorrlands län 2007 av Peter Persson, Murberget Länsmuseet
Västernorrland.

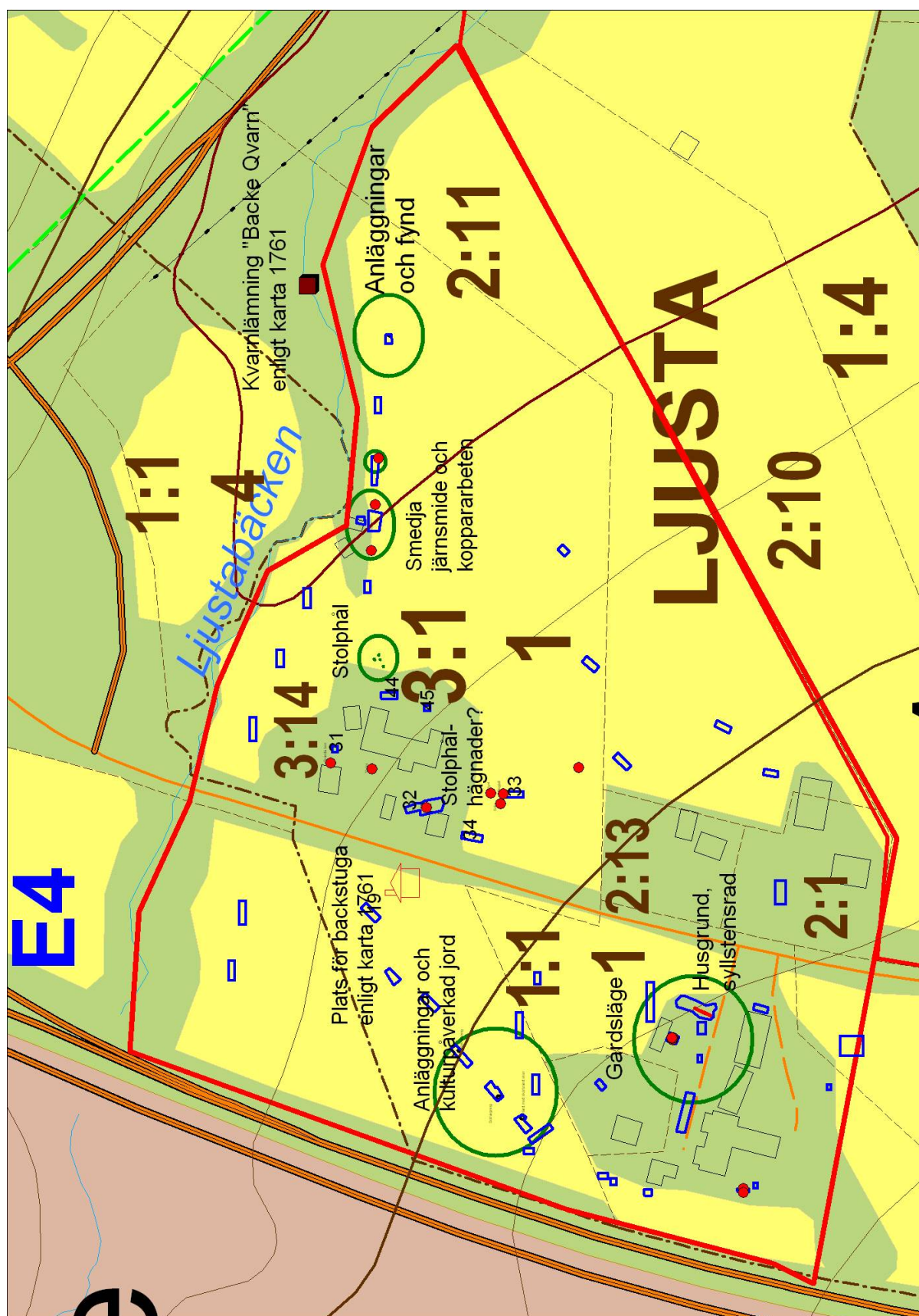
Bilagor

1. Ekonomiska kartan 1967 med utredningsområdet
2. Plan över utredningsområdet
3. Karta med nya fastighetsnummer
4. Historiska kartor
5. Fyndlista

1) Ekonomiska kartan 1967 med utredningsområdet

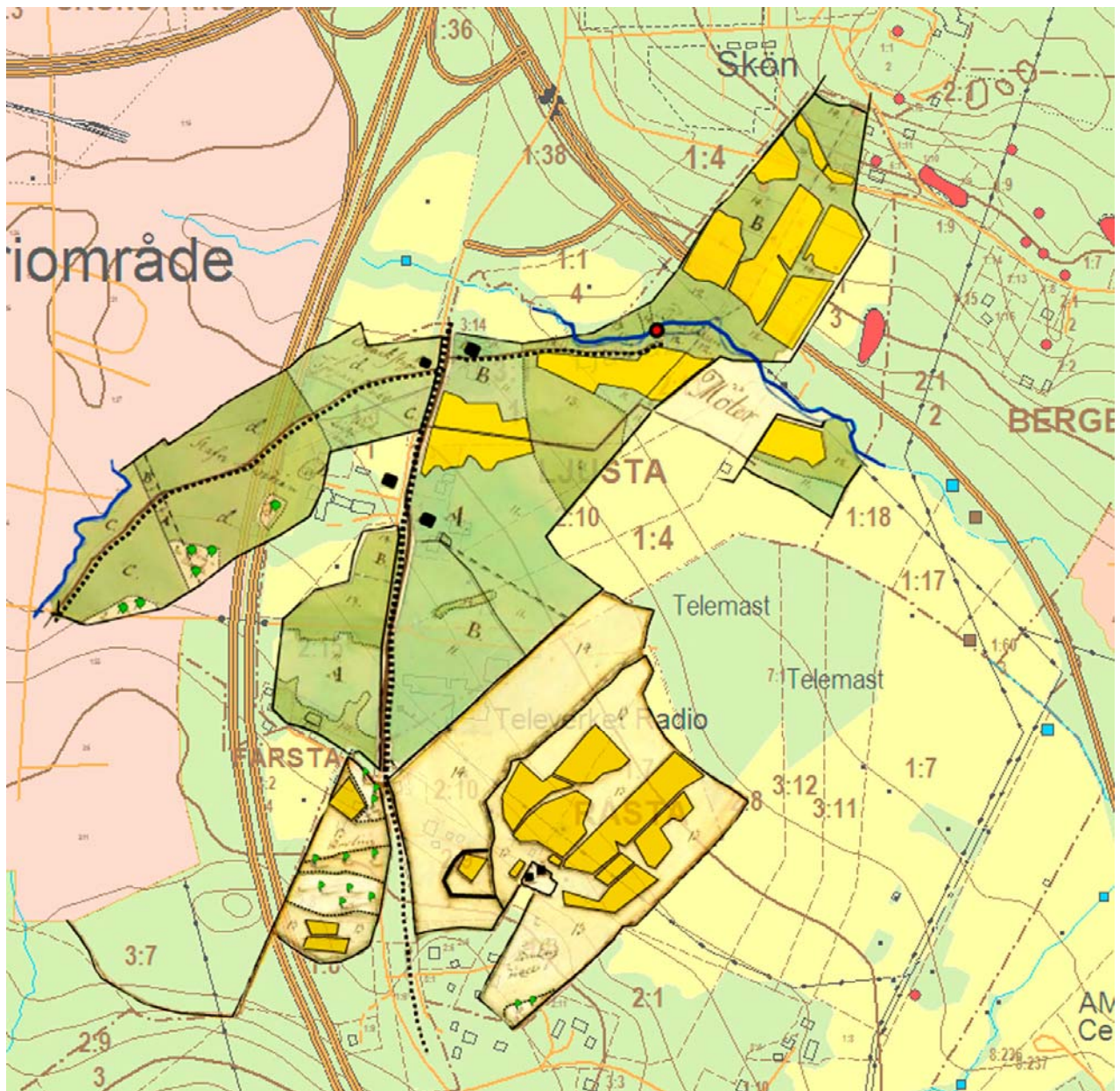

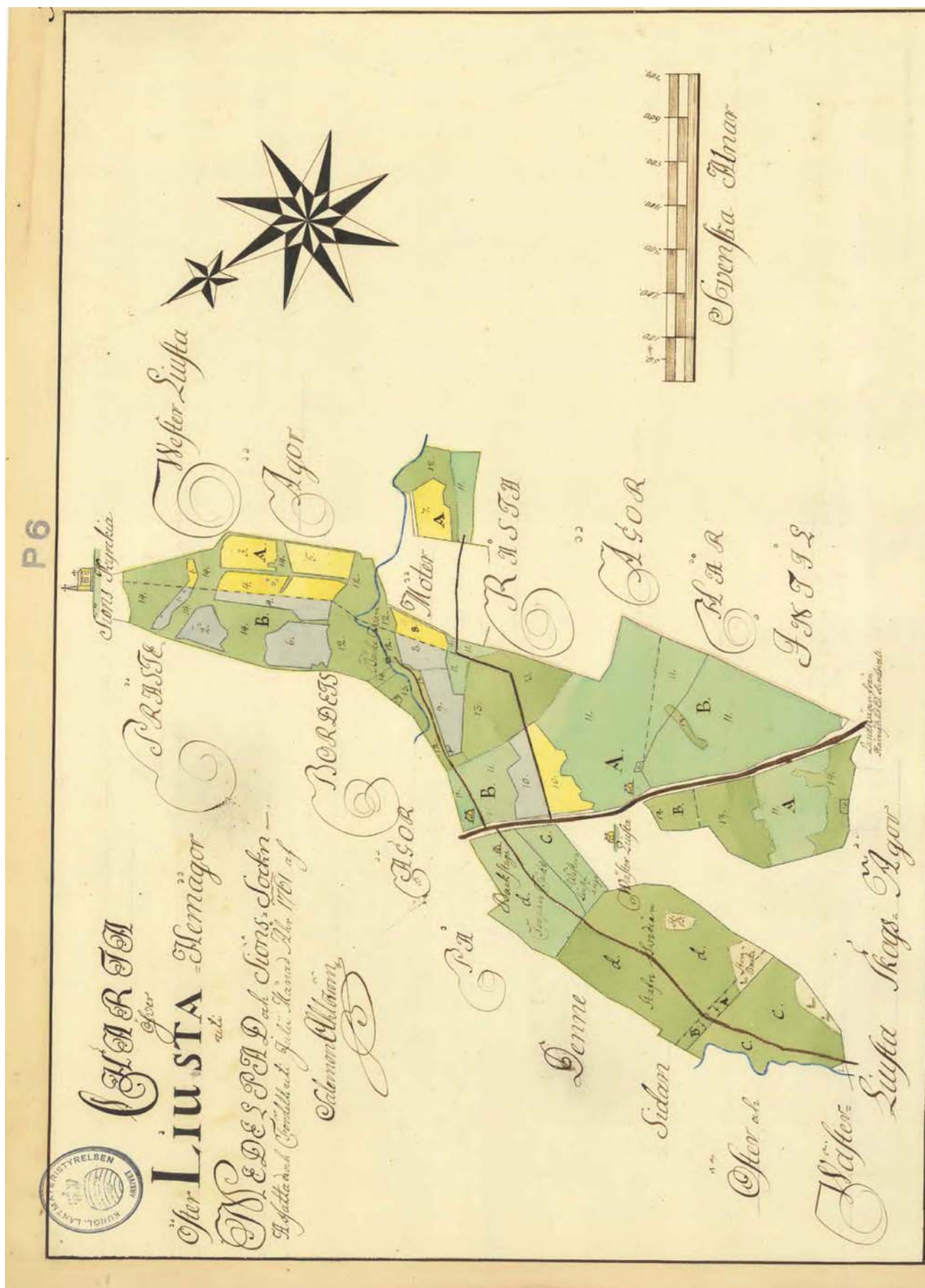
2. Plan över utredningsområdet

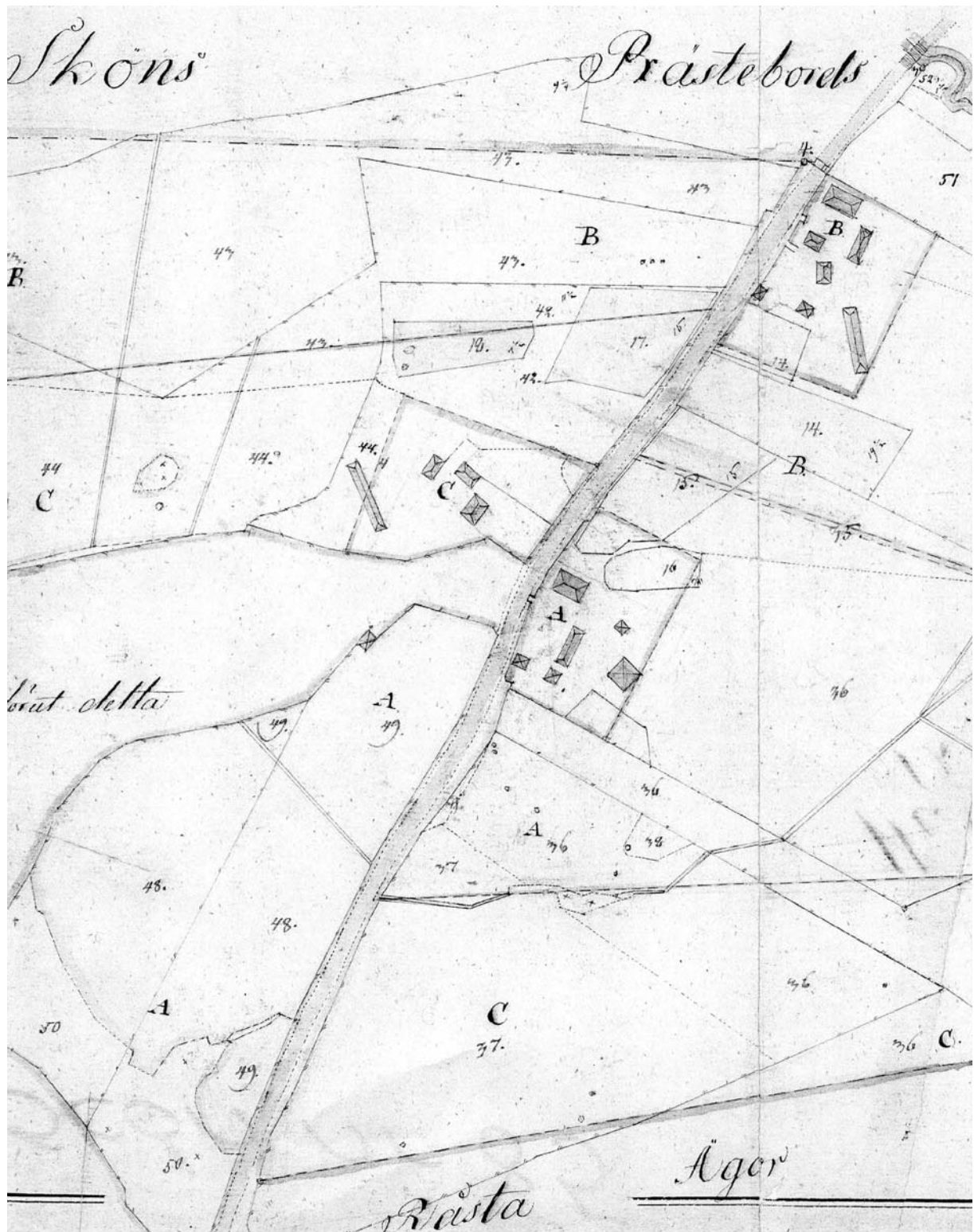
4. Historiska kartor

De historiska kartorna över Ljusta, Råsta och Färsta byar rektifierade i förhållande till dagens kartbild (efter George 2005:7).

Laga skiftes karta över Ljusta 1830

5. Fyndlista

Fynd nr	X	Y	Z	Föremål	Material	Antal
1	6926787,00	1579490,00		Hank med lövformade ändar, C-format föremål, eldstål?	koppar, järn	3
2	6926788,00	1579467,00		Beslag? Kopparplåt	koppar	1
3	6926757,00	1579340,00		Smidesslagg	slagg	1
4	6926786,23	1579513,35	20,49	Cylinderformat föremål, med lock och kedja på insidan. Kom under åkerjorden i steril mark.	brons/koppar	1
5	6926726,00	1579349,00		Mynt, kraftigt korroderat	koppar	1
6	6926597,00	1579158,00		Mynt, kraftigt korroderat	koppar	1
7	6926784,00	1579358,00		Mynt, 10 öre 1884		1
8	6926721,00	1579344,00		Sölja		1
9	6926597,00	1579156,00		Sölja		1
10	6926684,00	1579364,00		Del av tennbägare	tenn	1
11				Slagen sten, ev med retuscher. Påträffades på grusvägen bakom gården. Troligtvis tillförd från grustag.	vulkanisk bergart	2 delar
12	6926634,00	1579231,00		Glaserad keramik/rödgods. Fragment av fat eller skål	lera	4
13	6926634,00	1579231,00		Eldslagningsflinta	flinta	1
14	6926634,00	1579231,00		Kritpipsfragment		1
15	6926634,00	1579231,00		Keramik/rödgods, glaserat. Fragment av fat?	lera	1
16	6926634,00	1579231,00		Keramik/rödgods, oglaserad. Mynningsfragment, kruka/kärl	lera	1
17	6926804,00	1579360,00		Brända ben, framkom i dräneringsdike	ben	3

